

Allotopia — (gr. ἄλλο + τόπος; ἄλλότοπια — gr. ‘miejsce inne, różne, obce, odmienne’) to, dosłownie, inny świat, inne miejsce lub narracja o nim. Pojęcia allotopii używa się dziś w rozumieniu, jakie przypisuje się również utopiom i dystopiom, a więc nie tyle na oznaczenie konkretnego gatunku czy konwencji, ile rodzaju narracji światotwórczej (Maj 2014: 91). Do przełomu lat 80. i 90. XX w. allotopia funkcjonowała głównie w lingwistyce i semiotyce jako antonim „izotopii”, definiujący zjawisko wewnętrznej sprzeczności sememowej w wyrażeniach typu „dzień to noc”, „czarny śnieg”, „krzesło to stół” itp. Pierwsze użycie terminu w literaturoznawstwie datuje się na rok 1976 i publikację artykułu *Isotopie et allotopie: le fonctionnement rhétorique dutexte* J. Duboisa z Grupy μ, którego tezy rozwijała późniejsza o rok rozprawa *Rhétorique de la poésie*. Odejście od semiotycznej wykładni terminu nastąpiło pod koniec lat 90. XX w. po tzw. hossie teorii możliwych światów (Łebkowska 2001: 253). Zainicjowały je artykuły W. Fügera i U. Eco, w których ugruntowały się dwie podstawowe wykładnie interpretacyjne allotopii, odpowiednio: kontrfaktyczna i światocentryczna. W tekście *Streifzüge durch allotopia. Zur*

topographie eines fiktionalen Gestaltungsraums, opublikowanym na łamach „Anglii” w 1984 r., Függer zaproponował rozumienie allotopii jako szczególnej odmiany narracji kontrfaktycznej czy nawet pododmiany historii alternatywnej (*alternate history*) — przez niektórych teoretyków nieprzypadkowo nazywanej allohistorią. Najistotniejszą i najbardziej interesującą cechą „allohistorycznej” allotopii Fügera miał być jednak przede wszystkim zwrot od *mimesis* ku *poiesis* w znaczeniu oderwania reprezentacji od aktualności i teraźniejszości rzeczywistego *hic et nunc*. W ten sposób allotopia stała się swego rodzaju kroniką nieznanego świata — wieściami skądinąd (*news from elsewhere*), jak ujmuje rzecz niemiecki teoretyk (Függer 1984: 355), trawestując tytuł słynnej powieści W. Morrisa, *News from Nowhere, or An Epoch of Rest* (1890).

Już zatem w pierwszej pracy literaturoznawczej poświęconej allotopii uwidoczniła się charakterystyczna dążność do rozmywania granic między różnymi gatunkami i konwencjami fantastycznymi, przede wszystkim fantastyką naukową, fantastyką historyczną, fikcjami kontrfaktycznymi oraz utopiami. Była to zapowiedź *consensu* zawartego w kilkanaście lat później przez

przedstawicielei kognitywnej szkoły teorii narracji w sprawie odejścia w genologii od paradygmatu tekstocentrycznego ku światocentrycznemu (Ryan 2013: 382–383; Maj 2017: 44–45). Tym samym nazywanie allotopii gatunkiem, konwencją gatunkową czy podgatunkiem (choć częste u Fügera) nie do końca oddaje semantyczną pojemność tego terminu pozostawiającego pewien margines swobody w zakresie decydowania o tym, czy ma on odnosić się do poziomu samej diegezy (*storyline*) czy też świata narracji (*storyworld*).

Przełomem w światocentrycznym rozumieniu terminu allotopii w teorii literatury stał się esej *I mondi della fantascienza* U. Eco, opublikowany w 1985 r. w zbiorze *Sugli specchi e altri saggi. Il segno, la rappresentazione, l'illusione, l'immagine*. Był on tłumaczony dotąd dwukrotnie na język polski: po raz pierwszy przez R. Kłosa w *Sporze o SF* z 1989 r., a następnie w kompletnej polskiej edycji *Sugli specchi e altri saggi* przez J. Wajs w 2012 r. Eco zaproponował tam, by allotopię definiować *per analogiam* do uchronii, metatopii, metachronii, utopii i dystopii, a więc jako rezultat fikcyjnej transfiguracji rzeczywistości (czyli światotwórstwa). W wykładni Ecowskiej świat allotopijny charakteryzuje się znaczącym stopniem „strukturalnej odmienności” od „świata, jaki znamy”, skutek której „dzieją się w nim rzeczy, które zwykle się nie zdarzają (zwierzęta mówią, istnieją czarnoksiężnicy i wróżki)”. Prowadzi go to do konkluzji, że „allotopia tworzy [...] świat alternatywny”, sprawiając przy tym, co istotne, wrażenie, „że jest on bardziej realny niż świat rzeczywisty” (Eco 2012: 235) — co w pewnych wypadkach może objawiać się dążeniem narratora do „przekonania czytelnika, że świat fantastyczny jest jedynym prawdziwym”. Allotopię u Eco wyróżnia ponadto to, że „gdy już wykreowany zostanie świat fantastyczny, nie interesują nas jego związki ze światem rzeczywistym, chyba że mamy do czynienia z alegorią” (Eco 2012: 235).

Do polskiego uzusu termin ten przeszedł prawdopodobnie za sprawą popularnego wywiadu-rzeki A. Sapkowskiego z S. Beresiem, zatytułowanego *Historia i fantastyka*, w którym pisarz utyskiwał: „Ileż razy w rozmowie z panem padło słowo «średniowiecze» na określenie tej allotopii, w której żyje wiedźmin Geralt?”, w innym miejscu nie kryjąc także irytacji faktem, „że wszyscy z uporem maniaka próbują związać [jego] fantastyczne wiedźmińskie allotopie ze średniowieczną rzeczywistością” (Sapkowski, Beres 2005: 232). W rezultacie pojęcie allotopii szybko przeniknęło do dyskursu popularnonaukowego i zaczęło być używane przez czytelników i krytyków literatury fantastycznej w dość potocznym znaczeniu innego świata, częstokroć właśnie o quasi-średniowiecznym charakterze. Niejasność tej atrybucji przyczyniła się do zatarcia pierwotnego znaczenia pojęcia w pierwszym polskim tekście naukowym przedstawiającym jego wykładnię teoretycznoliteracką, a mianowicie w artykule E. Paczoskiej *Od utopii artystycznej do allotopii*. Autorka z niejasnych względów (i wbrew intencjom Eco) zawyrokowała w nim, iż allotopie miałyby różnić się od utopii tym tylko, że ich autorzy „zapraszali do świata prywatnej przygody” i do „świata iluzji, nie rzeczywistości” (Paczoska 2007: 63). Konsekwencją tego był dyskusyjny wybór na reprezentatywny przykład polskiej allotopii nie świata wiedźmińskiego chociażby, a zbioru nowel *Na skalnym Podhalu* Kazimierza Przerwy-Tetmajera — i to nie ze względu na wysoki udział fantastycznego światotwórstwa w kreacji artystycznej, lecz dla podkreślenia „fascynacji góralszczyzną z początków XX wieku” (Paczoska 2007: 61).

Próbę uporządkowania chaosu pojęciowego wynikłego z użytkowania terminu allotopii w różnorodnych rejestrach stylistycznych i nie zawsze z odwołaniem do jednego z trzech źródłowych znaczeń (semiotycznego Duboisa, kontrfaktycznego Fügera i świato-

centrycznego Eco) podjęto na gruncie polskim po raz pierwszy w wydanej w 2015 r. monografii *Allotopie. Topografia światów fikcjonalnych*. Allotopię zdefiniowano w niej jako rodzaj „fikcyjnego świata narracji (*story-world*) opartego na ontogenetycznym modelu światotwórstwa (*world-building*) i uzależniającego jakiegokolwiek realizację fabularne od uprzedniego zmediatyzowania kompetencji encyklopedycznej” (Maj 2015a: 258). Wzorem Eco powiązano tę kategorię raczej z wyobrazonym światem aniżeli gatunkiem literackim czy typem narracji. W rozumieniu tym allotopia tworzyłaby rzeczywistość inną niż większość typowych narracji fantastycznych, bowiem dekonstruuje tradycyjny diastatyczny model reprezentacji w fantastyce, na mocy którego cecha „fantastyczności” czy „nadprzyrodzoności” wydobywana jest z różnicy dwóch zestawionych ze sobą światów (np. Anglii i Narnii w *Opowieściach z Narnii* C.S. Lewisa). Świat allotopijny musiałby być równocześnie tworzony w taki sposób, by utrzymać Ecowską iluzję wyższego progu realności – a zatem wywoływać u odbiorców doświadczenie zanurzenia (imersji) w fikcyjnej rzeczywistości poprzez zawieszenie jego niewiary w nieautentyczne realia (Maj 2015a: 186). Narracja allotopijna premiuje w efekcie „światocentryczne nastawienie czytelnika” pociągające za sobą konieczność „wylimowania lub wyciszenia odwołania do rzeczywistości pozafikcyjnej, począwszy od aluzji, a skończywszy na globalnych figurach interpretacji, takich jak alegoria” (Leś 2015: 123).

Zwrot od paradygmatu tekstocentrycznego, charakterystycznego dla narracji osadzających fabułę w znajomej rzeczywistości, ku światocentrycznemu uwidacznia się zwłaszcza w tworzonym przez allotopię fikcyjnym polu odniesienia (Maj 2015a: 127; Ziomek 1982: 207–208), obligującym do wykształcenia specyficznego modelu wiedzy o świecie, określanego przez Eco mianem „kompetencji encyklopedycznej” (Eco 1994:

172; Maj 2015a: 118). Allotopijność świata stwarza zatem okazję do pogłębionej hermenezy i otwarcia na doświadczenie „światoodczucia” (Maj 2015b: 382), inkluzywne wobec jego inności i obcości (*ἄλλο*). Przez związek z tymi ostatnimi kategoriami allotopia w sposób szczególny wyraża potrzebę walki z paradygmatem logocentrycznego racjonalizmu czy jakimkolwiek ideologicznym ześrodkowaniem, uprzywilejowującym poznawczo tę rzeczywistość, która jest znajoma, swojska, dostępna i własna w wyższym stopniu, aniżeli tę, która jest nieznaną, obca, niedostępna i cudza. Obserwacja ta stała się podłożem ksenologicznej wykładni allotopijności, ujawniającej analogię z ksenotopografią Bernharda Waldenfelsa. Tak jak bowiem allotopie rozbijają binarny porządek rzeczywistości, w której to, co realne, zwyczajne, naturalne, faktyczne i empiryczne kontrastuje z tym, co nierealne, nadzwyczajne, nadnaturalne, kontrfaktyczne i kontrempiryczne, tak też w topografii na skrzyżowaniu świata własnego (*Heimwelt*) i świata obcego (*Fremdwelt*) powstaje „międzyświat”, *intermonde* (Maj 2015a: 57–58) — czyli pogranicze, „w którym jedno odnosi się do innego, i każde jest tym, czym jest, tylko w tym odnoszeniu się do innego” (Waldenfels 2002: 90). Pozwala to na relacjonistyczne rozumienie inności świata allotopijnego, której swoistość ukazuje się dopiero po porzuceniu zawłaszczającej perspektywy, redukującej fantastyczność czy fikcyjność jedynie do pewnej modalności świata realnego (Maj 2015a: 190). Równocześnie jednak nie odbywa się to w radykalny sposób, bo każda allotopia musi powstawać z użyciem wyjściowo zaznajomionych toposów, umożliwiających udostępnienie (np. w narracji czy opisie) świata niedostępnego w inny sposób niż zmediatyzowany (Maj 2015a: 11).

W rodzinie pojęciowej allotopii powstały także terminy zależne. Przedrostkiem *allo-* opatrywać można chociażby

problematiczne, widoczne już w uzusie przyjętym za sprawą Sapkowskiego, nazwy quasi-średniowiecznych czy quasi-wiktoriańskich światów, rozpowszechniających się w fikcyjnych i kontrfakcyjnych narracjach fantastycznych, utrzymanych, czy to w stylistyce mediewistycznej, czy retrofuturystycznej. I tak quasi-włoskie realia *Tigary* G.G. Kaya można byłoby określić allotoskańskimi, quasi-prowansalskie realia *Pieśni dla Arbonne* tegoż samego autora — alloprowansalskimi, quasi-średniowieczne realia *Pieśni Lodu i Ognia* G.R.R. Martina czy *Imienia wiatru* P. Rothfussa — allośredniowiecznymi, a quasi-wiktoriańskie, industrialne realia cyklu *Ostatnie Imperium* B. Sandersona lub *Jonathana Strange’a i Pana Norrella* S. Clarke — allowiktoriańskimi i tak dalej. Podobnie „neologiczne system onimiczne” (Gorczońska 2016: 136), tak charakterystyczne dla światotwórczych narracji fantastycznych, przyjęło się już określać mianem allonimii (Maj 2015a: 173–196; Gorczońska 2018: 58), prowadzącej do utworzenia swoistego onomastykonu (Gorczońska 2018: 59) czy też ksenoencyklopedii (Maj 2018: 151–152), gromadzącej neologizmy nazywające wszystkie elementy kreacji światotwórczej, a więc allonimy (Maj 2015a: 173, 275).

Wskazane związki allotopii z fenomenologią obcego i ksenotopografią skłaniają do spojrzenia na zjawisko allotopijności także z perspektywy filozoficznej, socjologicznej i antropologiczno-kulturowej. Jeszcze pod koniec lat 80. XX wieku M. Augé wskazywał na potrzebę alloetnologii (*allo-ethnologie*) obierającej perspektywę zewnętrzną i odległą wobec obserwatora i przeciwstawną autoetnologii (*auto-ethnologie*) ograniczonej do samego obserwatora i jego najbliższego otoczenia (Augé 1989: 19). Bardzo podobnie ujęto też ten problem w psychologii kognitywnej i neurolingwistyce, w której rozróznięto reprezentacje egocentryczne (*egocentric*) od właśnie allocentrycznych (*allocentric*) czy

światocentrycznych (*world-centered*), przedstawiających „przestrzeń i relacje przestrzenne pomiędzy obiektami funkcjonującymi niezależnie od pozycji obserwatora” (Ferretti i in. 2013: 328). W 2018 r. J. Stevens i B. De Meulder zaproponowali także, by obok Foucaultowskiej heterotopii wprowadzić allotopię rozumianą jako „miejsce, które niepokornie skupia w sobie odmienne, na pierwszy rzut oka niewłaściwe światy”, samo przy tym pozostając odmienne (*different*) od otaczającej rzeczywistości (Stevens, Meulder 2018: 12, 15). W tym samym roku w Polsce zaproponowana została również przez M. Kłosińskiego allotopijna wykładnia Huizingowskiej koncepcji magicznego kręgu jako ustanawiającego „za pomocą [...] zmiany (*ἀλλοίωσις*), przemiany (*Verwandlung*) i przestrzeni innego (*ἀλλότριον*) [...] metafizyczne podziały na tu i tam, codzienność — zabawę, a z drugiej strony, gwarantującego właśnie możliwość pomyślenia «fikcji poza metafizyką», ponieważ w jego obrębie myśli się świat jako opowieść i jako nieograniczoną możliwość” (Kłosiński 2018: 178). Allotopia dopełnia w ten sposób krajobraz ponowoczesności, naznaczony obecnością utopii (E. Bloch, K. Mannheim, R. Levitas), dystopii (T. Moylan, G. Claeys), kakotopii (J. Bentham), egzotopii (M. Bachtin), heterotopii (M. Foucault), atopii (M. de Certeau, M. Augé) czy retrotopii (Z. Bauman), uzupełniając go o „inne miejsce” czy „inny świat” — z jednej strony neutralne w dookreślaniu charakteru rzeczywistości, a z drugiej sprzyjające dekonstrukcji binarnych różnic dzielących jej odmienne reprezentacje. Jako określenie fikcyjnego świata z kolei allotopia wykazuje wysoką przydatność w warsztacie badacza narracji fantastycznych, umożliwiając rezygnację z używania doksalnego pojęcia „uniwersum” oraz ze stworzonego z myślą o opisie prozy realistycznej terminu „świata przedstawionego”.

BIBLIOGRAFIA

Augé M. (1989), *L'autre proche* [w:] *L'autre et le semblable. Regards sur l'ethnologie des sociétés contemporaines*, red. Segalen M., Presses du CNRS, Paris. – Dubois J. (1976), *Isotopie et allotopie: le fonctionnement rhétorique du texte*, „Versus. Quaderni di Studi Semiotici Milano”, nr 14. – Eco U. (1994), *Lector in fabula. Współdziałanie w interpretacji tekstów narracyjnych*, PIW, Warszawa. – Eco U. (2012), *Po drugiej stronie lustra i inne eseje: znak, reprezentacja, iluzja, obraz*, przekł. J. Wajs, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa. – Ferretti F., Adornetti I., Cosentino E., Marini A. (2013), *Keeping the Route and Speaking Coherently. The Hidden Link Between Spatial Navigation and Discourse Processing*, „Journal of Neurolinguistics”, t. 26, nr 2. – Fügler W. (1984), *Streifzüge durch allotopia. Zur topographie eines fiktionalen Gestaltungsraums*, „Anglia”, nr 102. – Gorczowska N. (2016), *Nazwać świat. O toponimach w wybranych polskich cyklach powieściowych high fantasy*, „Yearbook of Eastern European Studies”, t. 6. – Gorczowska N. (2018), *Nazwy własne w polskich cyklach powieściowych high fantasy*, Uniwersytet Pedagogiczny [rozprawa doktorska], Kraków. – Kłosiński M. (2018), *Hermeneutyka gier wideo. Interpretacja, immersja, utopia*, IBL, Warszawa. – Leś M.M. (2015), *Teoria pełnego zanurzenia*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze”, nr 7. – Łebkowska A. (2001), *Między teoriami a fikcją literacką*, Universitas, Kraków. – Maj K.M. (2014), *Allotopia — wprowadzenie do poetyki gatunku*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich”, t. 57/113, z. 1. – Maj K.M. (2015a), *Allotopie. Topo-*

grafia światów fikcjonalnych, Universitas, Kraków. – Maj K.M. (2015b), *Czas światoodczucia. Immersja jako nowa poetyka odbioru*, „Teksty Drugie” 2015, nr 3. – Maj K.M. (2017), *Światy poza światem. Od świata przedstawionego do narracji światocentrycznej* [w:] *Narracje fantastyczne*, red. Olkusz K., Maj K.M., Ośrodek Badawczy Facta Ficta, Kraków. – Maj K.M. (2018), *Wymiary transfunktionalności*, „Przestrzenie Teorii” nr 30. – Olkusz K., Maj K.M. (2018), *Mapując to, co obce. O potrzebie ksenologii w XXI wieku* [w:] *Ksenologie*, red. Olkusz K., Maj K.M., Ośrodek Badawczy Facta Ficta, Kraków. – Paczoska E. (2007), *Od utopii artystycznej do allotopii*, „Obóz”, nr 45/46. – Ryan M.-L. (2013), *Transmedial Storytelling and Transfictionality*, „Poetics Today”, t. 34, nr 3. – Sapkowski A., Beres S. (2005), *Historia i fantastyka*, SuperNowa, Warszawa. – Stevens J., de Meulder B. (2018), *On Allotopia. The Spatial Accumulation of Difference in Bixiga (São Paulo, Brazil)*, „Space and Culture”, t. 5. – Waldenfels B. (2002), *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*, przekł. J. Sidorek, Oficyna Naukowa, Warszawa. – Ziomek J. (1982), *Fikcyjne pole odniesienia a problem quasi-sądów* [w:] *Wypowiedź literacka a wypowiedź filozoficzna: studia*, red. Głowiński M., Sławiński J., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

KRZYSZTOF M. MAJ

 <https://orcid.org/0000-0001-6984-7734>
